

בחוקותי*

„אמרו חכמים⁹ אין בין כו״, וכדלקמן ס״ח.

פון די סתירות צו דעת הרמב״ם הנל¹⁰ — אַז בימות המשיח וועט ניט בטל ווערן „דבר ממנהגו של עולם . . אלא עולם כמנהגו נוהג“ — געפינט מען לכאורה דעם מאמר אין תורת כהנים¹¹ בפרשתנו אויפן פסוק¹² „ועץ השדה יתן פריו“ — „ומנין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות תל ועץ השדה יתן פריו“; און עד״ז שטייט אין סוף מס׳ כתובות „אמר רב חייא בר אשי אמר רב עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פירות שנאמר¹³ כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם“ — וואָס דאָס איז דאָך אַן ענין פון ביטול מנהגו של עולם¹⁴.

א. אין פרק הסיום פון הלכות מלכים זאָגט דער רמב״ם: אל יעלה? על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהי׳ שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג³, וזה שנאמר בישע״י וגר זאב . . משל וחידה . . שהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו״ם⁴ המשולים כזאב ונמר, שנאמר⁵ זאב . . ויחזרו כולם לדת האמת, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר . . שנאמר⁶ וארי׳ . . וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים. ובימות המלך המשיח יודע לכל לאי זה דבר הי׳ משל ומה ענין רמזו בהן.

און דערנאך איז דער רמב״ם ממשיך⁸

9 הדרן על הרמב״ם (סיום מס׳ כתובות).

10 פי״ב ה״א.

11 ראה בפ״י ואם יעלה על הדעת — ברמב״ם רפ״א (הדרן לרמב״ם קה״ת, ברוקלין, יא ניסן תשמ״ה ס״ט).

12 וכו״ה בהל׳ תשובה פ״ט בסופו („כמנהגו הולך“). פיה״מ סנהדרין — הובא לקמן הערה 77.

13 יא, ו.

14 מה שהקשה הרמב״ם ממה שנאמר בישע״י —

ולא הקשה ממש״ג בתורה (פרשתנו, כו, ו) „והשבת חי רעה“ (ובהשגת הראב״ד, הובא לקמן בפנים ס״ג) — כי פסוק זה אפשר לפרשו כהרמב״ן עה״פ (וראה אגרת תחית המתים להרמב״ם). שלא יבואו חיות רעות בארצנו כי להיות השועב וברבות הטובה והיות הערים מלאות אדם לא תבאנה חיות בישוב.

ולפי״ז אינו ביטול מנהגו של עולם ואין צריך לדחוק בכתוב שנאמר דרך משל. וראה לקמן בפנים סעיף ג.

15 שינוי הצענזאר רצ״ל „גויים“ או „אומות העולם“.

16 ירמ׳ ה, ו.

17 ישע״י שם, ז.

18 שם ה״ב. וכו״ה במקומות שבהערה 3.

9 ברכות לד, ב. וש״ג.

10 וראה דברי הרמב״ם עצמו בזה (אגרת

תחיה״מ שלו אות ו׳ (הובא לקמן ט״ז)).

11 הובא בפרש״י עה״פ.

12 כו, ד.

13 יואל ב, כב.

14 ולהעיר דהחילוק בין שני סוגי אילנות אלו,

עץ מאכל ואילני סרק, הוא גם בהלכה (וראה גם

לקמן הערה 52): בעץ מאכל נאמר (שופטים כ, יט)

„לא תשחית את עצה“, רק עץ אשר תדע כי לא עץ

מאכל הוא אותו תשחית וכרת״ (שם, כ), משא״כ

אילני מאכל (ב״ק צא, סע״ב. רמב״ם הל׳ מלכים פ״ז

ה״ח ט).

15 ואין להקשות (ע״פ הנ״ל בפנים): מכיון

שאילני מאכל אסור לקצוץ אפילו בחורף, שאו אין

עושין פירות, כיון שבקץ עושין — למה מותר

לקצוץ אילני סרק ביהודי? הרי (אע״פ שעכשיו אילני

סרק הם) יטענו פירות לעת״ל?

כי התורה בעצמה חילקה בזה, ואמרה „עץ אשר

תדע כי לאו עץ מאכל הוא אותו תשחית גו״, דהיינו

(משא"כ דברי הנביאים) או זיי זיינען
בלויז א משל, איז נאכמער שווער
בנדוד, ווייל]

דער מאמר הנ"ל אין תו"כ קומט
בהמשך צו כמה ברכות וואס זייער תוכן
איז דוקא ברכות גשמיות, כולל אויך די
ברכה פון פסוק¹⁹, „ונתנה הארץ יכולה
ועץ השדה יתן פריה“ — „לא כדרך
שהי' עושה עכשיו אלא כדרך שעושה
בימי אדה"ר. . נורעת ועושה פירות בן
יומה. . נטוע ועושה פירות בן יומה. .
העץ נאכל“, והיינו אז די ברכה איז
כפשוטו, בגשמיות ממש²⁰.

ועד"ז אין כתובות ווערט די מירא
געבראכט בהמשך²¹ צו כמה מאמרים²²
וואס מוזן געטייטשט ווערן כפשוטו,
ולדוגמא²³: „ר' חנינא מתקן מתקלי' כו'
קטיגוריא בת"ח כו" — איז מסתבר אז
אויך דער מאמר (עתידין כל אילני סרק
כו') מיינט כפשוטו²⁴.

19) פרשתנו כו, ד.

20) משא"כ במחזיל שבת (ל, ב), „עתידים
אילנות שמוציאין פירות בכל יום“ (בלי הדגשה
„כדרך שעושה בימי אדה"ר“), אין מוכרח שהוא
כפשוטו. וראה לקמן הערה 77.

21) ראה תוס' כתובות קיב, ב ד"ה עתידין; לפי
שרוצה לסיים בדבר טוב נקט לה הכא. אבל ע"פ
הידוע שגם כשמרזיל בא כדי לסיים בטוב וכיו"ב
ישנה שייכות ביניהם — מסתבר לומר, שעכ"פ
שוים הם בזה שכולם פירושים כפשוטו. וראה לעיל
בגמ' שם קיא, ב, „דאיירי בהני מילי“ (לי תחסי' שם),
וראה הערה 24.

22) שם קיב, א.

23) שם, סע"א ואילך.

24) וגם (במאמר זה עצמו) — הרי מביא רא"י
מהכתוב „עץ נשא פריה תאנה וגפן נתנו חילם“
שמדובר בפשטות ע"ד גידול הפירות. משא"כ לפני
בכתובות שם (קיא, ב). אין לך כל אילן סרק שבאי'
שיינו מוציא משוי שתי אתונות, שלמדין מהכתוב
(יחי מט, יא), ולשורקה בני אתונר, שאיז „פשטי'
דקרא“. וראה המשך הגמ' שם.

ב. לכאורה וואלט מען געקענט
ענטפערן¹⁴, אז לדעת הרמב"ם זיינען
אויך די מאמרי חז"ל הנ"ל א „משל
וחידה“, ולדוגמא¹⁵:

עץ מאכל מיינט (כמחזיל¹⁶) תלמידי
חכמים, און מיט „אילני סרק“ ווערט גע-
מיינט — עמי הארץ; און לעתיד לבא
וועלן אויך אילני סרק — עמי הארץ —
ארויסגעבן פירות, דאס הייסט — זיי
וועלן ווערן תלמידי חכמים¹⁷ (אדער אז
אנדער פירוש כיו"ב¹⁸).

מען קען אבער אזוי ניט לערנען, ווייל
[נוסף אויף דעם וואס בכלל איז שווער
צו זאגן¹⁹ אף דברי תנאים ואמוראים

14) דוחק גדול לומר שהרמב"ם ס"ל שהמאמר
בתו"כ והמ"ד בגמ' סוף כתובות הוא דלא כשמואל
דאין בין עוה"ז לימיה"מ אלא כו' (שהרמב"ם פסק
כוותי' — ראה לקמן ס"ח). וכדמוכח גם מזה
שבפיה"מ (שהובא לקמן הערה 77) מסביר מרזיל
ודעת החכם דארץ ישראל תוציא גלוסקאות, ולא
כתב שהוא דלא כשמואל (וכדעת חכמים בשבת סג,
א).

15) ראה עד"ז בענף יוסף לע"י כתובות שם.
ולהעיר גם מעיון יעקב שם.

16) ראה תענית ז, א.

17) ראה רמב"ם סוף הל' מלכים.

18) ע"פ מרזיל סוטה (מו, סע"א. וראה בר" פל',
ו. ועוד. וראה לקו"ש ח"ד ע' 1114 ואילך), „מאי
פירות. . מצות“ — שגם אלו שבוה"ה הם רק בסוג
ד, מלאים מצות כרמון (ברכות נז, א. ושי"ג), לעתיל
יעשו הרבה מצות ומעט.

19) אבל ראה רמב"ם הל' תשובה פ"ח ה"ב
(וראבי"ד שם). פיה"מ שבהערה 77.

שהאיטור הוא לקצוץ אילן שהוא (עתה) בסוג „עץ
מאכל“ (ואילן שהוא בסוג זה — גם בחורף אסור
לקצוץ); אבל אילן שאינו בסוג זה, שהוא אילן סרק,
אע"פ שלעתיל יטעון פירות — אינו בכלל האיטור
(ובפרט ע"פ דלקמן בפנים סעיף ו, דזה שלעתיל
יטענו פירות הוא חידוש בהאיטורנות).

*) ובפרט דבעל המאמר בכתובות הוא רב.

און דער חילוק ביניהם איז: לפי התור"כ וועט לעת"ל זיין א שינוי אין מנהגו של עולם, אבער לויט דער גמרא וועט אין וועלט בכלל (אין חוץ לארץ) ניט זיין קיין שינוי ממנהגו של עולם, נאָר אין א"י וועט זיין א הנהגה מיוחדת.

און דער ראב"ד נעמט אן כשיטת התור"כ אז „אילני סרק (סתם) עתידים להיות עושים פירות“, דמוה מוכח, כנ"ל, אז ס'וועט זיין ביטול מנהגו של עולם, [וואָס אזוי איז עס אויך בנוגע זיין השגה פון פסוק „והשבתי ח' רעה מן הארץ“ אַז דאָס מיינט כפשוטו (דלכאו-רה, קען מען לערנען אַז אויך דער פסוק מיינט בדרך משל (כנ"ל), אַבער ער איז דאָס שולל) — היות אַז פון דרשת התור"כ עה"פ — ר' יהודה אומר מעבירן מן העולם ר' שמעון אומר משביתן שלא יזיקו (ובפרט אַז זיי זיינען משנה פון לשון הפסוק „מן הארץ“ און זאָגן „מן העולם“) — איז מוכח אַז דאָס מיינט כפשוטו];

משא"כ דער רמב"ם נעמט אן (לפי דעת הרדב"ז) כלשון הגמרא, אַז דאָס רעדט זיך בלויז בנוגע אילני סרק שבארץ ישראל, וואָס דערפאַר איז „ראוי להאמין . . שהדברים הם גם כפשוטם בארץ ישראל . . אבל בשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג“.

ד. אַבער דער פירוש הרדב"ז איז לכאור' ניט מוכן, ובפרט מסביר זיין לפי"ז דעת הרמב"ם:

(א) וויבאַלד דער רמב"ם זאָגט סתם אַז בימות המשיח וועט ניט בטל ווערן

„ונתנה הארץ יבולה“, אלא שׁייל שכל הברכות לישראל — בפשטות הכוונה לכניי בומנים כתיקונם — כשישראל בארצם. וראה דרשת התור"כ בפירוש „ונתתי גשמיכם בעתם“.

ג. והנה אויף דברי הרמב"ם הנ"ל איז דאָ די השגה פון ראב"ד²⁵ פון דעם פסוק (בפרשתנו²⁶) „והשבתי ח' רעה מן הארץ“, וואָס איז (ניט קיין משל וחידה, נאָר) אַז ענין כפשוטו.

און דער רדב"ז על אתר ענטפערט השגת הראב"ד: ואין זו השגה כשם ששאר הכתובים משל גם זה משל (און איז ממשיד) אבל מה שראוי להאמין בזה שהדברים הם גם כפשוטם בארץ ישראל כדכתיב²⁷ לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ, הארץ הידועה. וכן והשבתי ח' רעה מן הארץ, אבל בשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג והכתובים הם משל שכן כתוב²⁸ ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה ובא"י²⁹ יתקיים הפשט והמשל.

ועפ"ז יש לומר, לכאורה, אַז די פלוג-תא פון רמב"ם מיטן ראב"ד איז תלוי אין דעם חילוק צווישן די צוויי מאמרי חז"ל הנ"ל (פון תור"כ און מס' כתובות) בשיי-כות צו אילני סרק:

אין גמרא שטייט „אילני סרק שבארץ ישראל“, משא"כ אין תורת כהנים שטייט „אילני סרק“ סתם, וואָס פון פשטות הלשון איז משמע אַז עס רעדט זיך ניט נאָר וועגן די אילני סרק פון ארץ ישראל, נאָר וועגן אַלע אילני סרק שבכל העולם כולו³⁰.

(25) וכן בהל' תשובה פ"ח שם.

(26) כו, ו.

(27) ישעי' יא, ט.

(28) שם ב, ד (ושם: לא ישא).

(29) ראה ג"כ רמב"ן הנ"ל הערה 4. אגרת תחית

המתים שם.

(30) ובפרט שבהפסוק עליו קאי (כו, ד) לא נאמר „בארצם“, „הארץ“ וכיו"ב (ע"ד שנאמר בפסוק שם, ה'ו). ודווקא לומר שבא בהמשך לתחילת הכתוב

דעריבער איז מסתבר לומר, אז לדעת הרמב"ם וועט לעת"ל אויך אין ארץ ישראל זיין עולם כמנהגו נוהג.

ה. אין ספר עבודת הקודש³⁴ איז ער מסביר, אז "עולם כמנהגו נוהג" מיינט אז דער אויבערשטער וועט לעת"ל ניט מחדש זיין דברים חוץ מן הטבע; אלע ענינים אין דער בריאה וועלן זיין "על טבעם ושרשם כמו שהיו בתחלת היותם ובריאתם"³⁵. איז דעריבער קיין סתירה ניט פון דרשת התור"כ הנ"ל אז "העץ עתיד להיות נטוע ועושה פירות בן יומה" ומכמה מרז"ל כיו"ב — ווייל דערמיט וועט זיך ניט אויפטאן א חידוש וואס איז ניט אין גדר הטבע, היות אז בתחלת הבריאה איז דער מנהג טבעי געווען אז "עושה פירות בן יומה"³⁶.

עפ"ז יש לומר אויך בנוגע די צוויי ענינים שבפרשתנו — והשבתי ח' רעה מן הארץ און אילני סרק יעשו פירות — אז לדעת הרמב"ם הייסט דאס ניט ביטול דבר ממנהגו של עולם, ווייל אזוי איז געווען דער מצב בתחילת הבריאה קודם חטא עה"ד — דעמאלט האבן אלע אילנות נושא פירות געווען און קיינע חיות האבן ניט מוזיק געווען³⁷;

נאר דורך דעם חטא עה"ד, ווען דער אויבערשטער האט געזאגט "וקוצ

„דבר ממנהגו של עולם“ — איז מוכן אז אין דעם איז נכלל אויך א"י, ווייל אויב אין א"י וועלן זיין אט די נסים בגשמיות איז דאס (אויך) ביטול מנהגו של עולם³¹.

ב) אין דער צייט פון בן כוזיבא, וואס "דימה הוא (ר' עקיבא) וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח"³² — "דימה" עד כדי כך אז מ'איז געגינגען במלחמה (פ'ק"ג) ע"פ ציוויו. (וואס דערפון איז דער רמב"ם³³ מוכיח אז דער מלך המשיח דארף ניט מאכן קיין אותות ומופתים, און אז אויך בימיו וועט זיין עולם כמנהגו נוהג, וכדלקמן סעיף י"ד) — זיינען די נסים ניט געווען אויך ניט אין ארץ ישראל.

(31) ואולי יל"פ כוננת הרדב"ז שזה יהי' בא"י לא בתור ביטול מנהגו של עולם כ"א רק גם דבניי בא"י, שעניו שנעשה בדרך נס, מוגבל בזמן או במקום אינו ביטול מנהגו של עולם.

— ע"ד המן וכ"י בהיותם במדבר, שירד להם ארבעים שנה רצופות דבר יום ביומו, ומ"מ אינו ביטול מנהגו של עולם, מכיון שזה הי' רק בזמן ומקום מסוים, ובשאר המקומות והזמנים נשאר הטבע בתקפו. וכן זה שא"י היא "ארץ . . . צבי" (רמ"ג, יט. וראה דניאל יא, מא (ובמצוד"ד) ובהנסמן עה"ג ר"ה יג, א) בזמן שישב"י עלי' — רווחא, ובזמן שאין יושב"י עלי' — גמלא (גיטין נו, א. ועוד); ועשרה נסים שענען לאבותינו בביהמ"ק (אבות פ"ה מ"ה — הפרק דשבת זו (תשמ"ה)) — שכ"ז אינו ביטול מנהגו של עולם, אלא נס המחודש מפני דבר שנתחדש. ועד"ז — והשבתי ח' רעה מן הארץ. וצ"ע בהא שאבני א"י כבידות מאבני חירל (כתובות ק"ב, סעי' ותוד"ה רב חנינא שם. ערוך ערך תקל. ריטב"א כתובות שם) —

אבל דוחק לפרש כן, שתי"ה הנהגה קבועה ותמידית בא"י בימיה"מ — באופן של נס (ולא — יבטל מנהגו של עולם).

(32) ל' הרמב"ם הל' מלכים פ"א ה"ג.

(33) שם.

(34) ח"ב פ"ח.

(35) ל' עבודת הקודש שם.

(36) עיי"ש בארוכה.

(37) רמב"ן פרשתנו כו, ו. וראה גם רמב"ן דרשת תורת ה' תמימה (ירושלים תשכ"ג) ע' קנד"ה.

[משא"כ, וגר זאב עם כבש] (שמפרש הרמב"ם שהוא משל) — י"ל דס"ל להרמב"ם (משא"כ להרמב"ן) שהוא ביטול מנהגו של עולם, לפי שגם קודם החטא, כשלא הי' חיות רעות בעולם, היו בע"ח טורפים זא"י בשביל מזונם (אבל לא להזיק) ולא הי' מצב של "וגר זאב עם כבש" ואכ"מ. ועצ"ע.

(*) ועפ"ז בטלה התמי' על הרמב"ם ממש"נ (מ"כה, א' טו); כימי צאתך מארמ"צ אראנו נפלאות.

(שבפרשתנו) „ועץ השדה יתן פריו“, וואס ווייזט אויף א נתינה רגילה פון עצי השדה; און די גמרא לערנט עס אפ פון דעם כפל ושינוי הלשון אין פסוק „כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם“, וכפרש״י: „מדכתיב תאנה וגפן נתנו חילם הרי עץ פרי אמור מה תל כי עץ נשא פריו אף אילני סרק ישאו פריו“. ד.ה. דער פסוק איז מדגיש און א טיילט אפ דעם „עץ“ (אילני סרק) פון תאנה וגפן („עץ פריי“), ב און ביי „עץ פריי“ איז דאס באופן פון „נתנו חילם“, א נתינה און ג לויט זייער תכונה און קראפט („נתנו חילם“ און ד) בא אילני סרק איז דאס באופן פון „נשא“, כאילו און ער איז נושא א צווייטע זאך, ניט דורך גידול רגילי⁴²].

ועיפ״ה הנ״ל יש לומר, און דער חילוק צווישן ת״כ און גמרא איז פאָרבוּדן מיט דער מחלוקת וואָס מען געפינט אין בראשית רבה⁴³ — צי בתחלת הבריאה האָבן אילני סרק (דעתה) געהאַט פירות, אָדער ניט⁴⁴:

דער ת״כ איז קאי בשיטת ר״פ (אין ב״ר), וואָס ער לערנט אָפּ פון „עץ עושה פרי (און) אפילו אילני סרק עשו פירות“; ולפי זה איז דאָס וואָס „אילני סרק עתידים להיות עושים פירות“ ניט קיין שינוי של חידוש במעשה בראשית, נאָר עס איז חוזר ונייער טבע אילן זה

וודרך תצמיח גו״כ⁴⁵, זיינען א חלק פון די אילנות געוואָרן אילני סרק⁴⁶ און אין א טייל פון די חיות איז געוואָרן א נטי׳ טבעית צו מזיק זיין⁴⁷.

וויבאַלד אָבער אַז בימות המשיח וועט די וועלט צוקומען צום מצב אין וועלכן זי איז געשטאַנען קודם חטא עה״ד⁴⁸, איז דאָס טבעו און „מנהגו של עולם“ באותו הזמן⁴⁹.

ו. ויש לקשר זה מיט נאָך א שינוי (עיקרי) צווישן לשון הת״כ און לשון הגמרא בנוגע צו אילני סרק: אין ת״כ איז דער לשון „אילני סרק עתידים להיות עושים פירות“, משא״כ אין גמרא איז דער לשון „שיטענו פירות“.

„עושים פירות“ (ווי אין ת״כ) איז משמע, און די אילני סרק וועלן אַרויס-געבן פירות אין דעם זעלבן אופן ווי די אַלע אילני מאכל זיינען „עושים פירות“; משא״כ לויט דער גמרא איז דאָס באופן של „שיטענו“, וואָס ווייזט ניט אויף א גידול רגיל פון אן אילן, נאָר זיי זיינען „טוען“ א זאך וואָס איז בעצם ניט שייך צו זיי

[און דאָס איז בהתאם מיטן חילוק בהפסוקים פון וועלכע זיי לערנען דאָס אָפּ: דער ת״כ לערנט עס אָפּ פון פסוק

38 בראשית ג, יט.

39 ראה רמב״ן עה״ת בראשית א, יא: ואיכ נאמר כי מקללת אירורה האדמה (שם ג, יז) היו סרק (וכי׳ באוה״ח עה״פ). וראה דרשת תורת ה׳ תמימה הנ״ל. קרבן אהרן לת״כ שם.

40 ראה רמב״ן שם ובדרשת תורת ה׳ תמימה הנ״ל.

41 ולהעיר (יתירה מזו) מירוש׳ שביעית פ״ד ה״: כי עץ נשא פריו מגיד שלא נשא פריו בעוה״ז וגפן ותאינה נתנו חילם מגיד שלא נתנו חילם בעוה״ז.

42 ראה חדא״ג כתובות שם.

43 פ״ה ט.

44 בירושלמי כלאים פ״א ה״ז (לפי הפ״מ), לב׳ המ״ד היו אילני סרק בתחלת הבריאה שלא נשאו פירות, אלא שלחד מ״ד בזה שהוציא אילני סרק „עברה על גזרותיו של הקב״ה ולחד מ״ד שחמה בציווי והוסיפה אילני סרק“ — „שהן צריכין לתשמישו של אדם לעצים ולבנין“. וראה מראה הפנים לירושלמי שם. מפרשים לב״ר שם. וראה בהנסמן לעיל הערה 39.

אָפּ פּון דעם פּסוק שבּפרשתנו (וועלכע
כער רעדט בדלעת^ל) „ועץ השדה יתן
פריו“.

(ב) אפילו מ'זאל לערנען אַז הנאמר
„כדרך שעשתה בימי אדה"ר" גייט אויך
אויף אילני סרק⁴⁷ און דעת התו"כ איז
כדעת ר"פ אַז ס'איז געווען אַזוי אויך
בתחלת הבריאה — איז ניט אינגאנצן
גלאַטיק; דעת ר"פ איז, אַז מצד הבריאה
עצמה (מצד ציווי הקב"ה) האָבן גע-
דאַרפט זיין אילני סרק, נאָר די ארץ
האָט משנה געווען מהציווי און אילני
סרק האָבן אַרויסגעגעבן פירות (און
נאָכן חטא איז דער שינוי בטל גע-
וואָרן) — קומט אויס, אַז מנהגו של עולם
(מצ"ע) איז פאַרקערט⁴⁸, אַז עס זאָלן זיין
אילני סרק.

(ג) ובכל אופן: ס'איז בכלל שווער צו
לערנען אַזוי דעת הרמב"ם, וואָרום פון
תוכן והמשך דבריו איז מוכח אַז ער איז
שולל ניט נאָר אַ חידוש במעשה
בראשית, והיינו שולל אַ זאָך וועלכע איז
קיינמאָל ניט געווען במעשה בראשית,
נאָר ער איז שולל ביטול „דבר ממנהגו
של עולם“⁴⁹ (נאָר — „עולם כמנהגו
נוהג“).

47 והיינו שמש לפניו „לא כדרך שהיא עושה
עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדה"ר" היא
הקדמה כללית, ואח"כ מפרט הפרטים „ומנין שהעץ
עתידי להיות נטוע . . . כן יומה . . . מנין שהעץ עתידי
להיות נאכל כן ומנין שאף אילני סרק כו"י. אבל
ראה רמב"ן בראשית א, כט (בסופו) דלא ה"י כן
(שהעץ נאכל) לפני החטא. וכ"ה לפרש"י בראשית
(שם, יא) שבוה קלקלה „ולא עץ פרי“.

48 אף שהלרמב"ן (בראשית א, יא) ועוד הוא
כדלעיל ס"ה"ו, שבטעם מתחילה עשו גם אילני סרק
פירות.

49 ועפ"י מובן ב' הלשונות ברמב"ם שם. ומה
שכתבם בסדר זה דוקא — י"ל שהם בסדר דזו
ואצ"ל זו. וראה לשונו בפ"א ריש ה"ג הובא לקמן
בפנים ס"י.

וועלכע איז געווען אין עם בתחילת
הבריאה,

(און דאָס קומט בהמשך צו די פריער-
דיקע דרשות אין תו"כ אויף דעם פסוק
„ועץ השדה יתן פריו“, „לא כדרך שהיא
עושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי
אדה"ר . . . עץ פרי עושה פרי למינו“⁴⁵
מלמד שבו ביום שהוא נטוע בו ביום
עושה פירות. ועד"ז דער ענין פון
„העץ עתידי להיות נאכל“ אַז עס וועט
זיין ווי ס'איז געווען בימי אדה"ר, ווי
מלערנט דאָס אָפּ פון פסוק⁴⁶ „עץ
פרי“).

משא"כ די גמרא האַלט ווי דער מ"ד⁴⁶
אַז בתחילת הבריאה האָבן אילני סרק
ניט נושא פירות געווען. קומט אויס אַז
דאָס וואָס זיי וועלן נושא פירות זיין
לעתיד, איז אַ שינוי של חידוש. און
דערביער איז דאָס באופן של „יטענו“,
„נשא פריו“, ניט באופן רגיל וטבעי.

ז. אָבער כד דייקת שפיר קען מען
אַזוי ניט לערנען, ווייל:

(א) דער פירוש הנ"ל אין תו"כ (אַז ביי
אילני סרק וועט דער שינוי קענען זיין
(און זיין) לעתיד ווייל אַזוי איז געווען
בתחלת הבריאה) — איז ניט גלאַטיק;

ביי די פריערדיקע ענינים פון פסוק,
שטייט אין תו"כ בפירוש אַז דאָס איז
„כדרך שעשתה בימי אדה"ר" און
מלערנט עס אָפּ פון די לשונות הפסוק-
קים בימי אדה"ר (במעשה בראשית);
משא"כ בנוגע צו אילני סרק שטייט ניט
אין תו"כ „כדרך שעשתה בימי אדה"ר“
(וכיו"ב), און דאָס וואָס אילני סרק
עתידיים להיות עושים פירות לערנט מען

45 בראשית א, יא.

46 כ"ה בפשטות לדעת ר"י בר"ש — בב"ר שם.

ולהירושלמי כ"ה לכו"ע (ככהערה 44).

און עס איז דאך פשיטא אז די ענינים (שינוים) הנ"ל זיינען ניט „מנהגו של עולם“;

פירוש „מנהגו של עולם“ איז ווי עולם פירט זיך בפועל בקביעות — איז קיין נפק"מ ניט ווען די קביעות ההנהגה איז געשאפן געווארן — צי בתחילת הבריאה ממש אדער שפעטער⁵⁰; לאחרי ווי ס'איז נקבע געווארן אין דער טבע פון אילני סרק אז זיי זאלן ניט ארויס-געבן קיין פירות און אז די חיות רעות זאלן מזיק זיין און די אילנות וחיות פירן זיך אזוי טויזנטער יארן בלי שינוי — איז דאס „מנהגו של עולם“. און אויב עס ווערט א שינוי, זיי פירן זיך היפך הנהגתם, אז דאס ביטול דבר ממנהגו של עולם.

(ס'האט אינגאנצן ניט קיין ארט צו זאגן, אז טבעס דאילני סרק לא נשתנה, אויך בזה"ז זיינען זיי אילנות עושים פירות, נאך דורך א סיבה שחז"ן מהם די גזירה פון דעם אויבערשטן) איז בפועל⁵¹ וואקסן ניט קיין פירות אויף זיי (ועד"ז בנוגע לבע"ח); נאך דער פירוש איז אז נאכן חטא עה"ד איז בטל געווארן זייער פריערדיקער טבע⁵², בזה"ז זיינען זיי בטבעם אילני סרק (און — חיות טור-פוח).

ח. וועט מען דאס פארשטיין בהקדם תוספת ביאור אין דעת הרמב"ם:

דאס וואס דער רמב"ם נעמט אן אז בימות המשיח עולם כמנהגו נוהג איז, לכאורה, ווייל ער האלט ווי די דיעה וואס ער ברענגט⁵³ אז „אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכות בלבד“, דעת שמואל אין גמרא⁵⁴.

זיינען באוואוסט די קושיות וואס דער לחם משנה⁵⁵ פרעגט אויף דעם: מ'גע-פינט אז דער רמב"ם פסק'נט להלכה בסתירה לזה:

(א) אין גמרא שטייט⁵⁶: ואמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן כל הנביאים כולן לא נתבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך⁵⁷. ופליגא דשמואל דאמר שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכות בלבד כו'.

און דער רמב"ם פסק'נט⁵⁸ ווי ר' חייא בר אבא (דפליג אשמואל): „אמרו חכמים כל הנביאים כולן לא ניבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך“.

(ב) די משנה זאגט⁵⁹: לא יצא האיש לא בסיף ולא בקשת כו' ואם יצא חייב חטאת. ר' אליעזר אומר תכשיטין הן לו, וחכמים אומרים אינן אלא לגנאי שנאמר⁶⁰ וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב

50 והרי אפי' כללות ההנהגה הטבעית שנקבעה באופן ש, לא ישבותו נעששה רק אחר המבול (נח ח, כב).

51 וע"ד כשאין מטר יורד.

52 וי"ל שלכן מותר להרכיב אילני סרק זה על זה אפי' שאינו מיני (רמ"א י"ד סרציה ס"ו). וראה שם ס"ג וש"ך שם ספ"ג. וכ"ה לדעת הרמב"ם — ראה מראה הפנים לירושלמי שבהערה (4) — כי בזה"ז אין בהם כלל הכח והטבע לעשות פירות, ולעת"ל יהי' זה חידוש וביטול טבעם של עכשיו.

53 ה' מלכים פ"ב ה"ב. ה' תשובה ספ"ט.

54 ברכות לד, ב.

55 ה' תשובה פ"ח ה"ו.

56 ישע"י סד, ג.

57 ה' תשובה שם, וכן בפיה"מ סנהדרין פ"י (בהקדמתו ד"ה ועתה אחל) הביא מאמר דר"ח ב"א אר"י וגם הא דאין בין העוה"ז כו'.

58 שבת סג, א.

שלימות השכר איז צו נשמות בגופים) — איז תחיית המתים א באזונדער ענין, ניט קיין „חלק“ פון ימות המשיח:

אָבער לויט שיטת הרמב"ם⁶³, אַז עולם הבא מיינט עולם הנשמות (כלי גופים), און עולם התחי' איז ניט דער תכלית שלימות השכר, נאָר תחיית המתים וועט זיין אין דעם זמן ותקופה פון ימות המשיח איידער די נשמה קומט צו עולם הבא — קומט אויס, אַז לויט שיטת הרמב"ם וועט זיין אַ חידוש במעשה בראשית (תחיית המתים) אין ימות המשיח. איז ווי קען מען זאָגן אַז בימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם?

דאַרף מען זאָגן, אַז לויטן רמב"ם זיינען דאָס צוויי באזונדערע ענינים און — אין באזונדערע זמנים: עס איז דאָ דער ענין וזמן אין ימות המשיח וואָס איז פאַרבונדן מיט ביאת המשיח, און עס איז דאָ אַ באזונדער ענין וזמן נוסף, וועל-כער וועט נתוסף ווערן לאַחרי תקופת התחלת ימות המשיח. עס וועלן צו-קומען הנהגות, זאָכן וועלכע דער אוי-בערשטער וועט טאָן אין יענעם זמן, כולל אויך ענינים פון שינוי מנהגו של עולם⁶⁴. דאָס וועט זיין אין אַ שפּע-

ולא ילמדו עוד מלחמה (ואי תכשיטין יניהו לא יהו בטלין לעתיד — רש"י). און אין גמרא דאָרט זיינען פאַראַן צוויי דיעות: לויט איין דיעה האַלט אויך ר' אליעזר אַז כלי זיין בטלין לימות המשיח „ופליגא דשמואל . . . מסייע לי' לר' חייא בר אבא“, און לויט אַ צווייטער דיעה האַלט ר' אליעזר אַז אינן בטלין לימות המשיח, „היינו דשמואל ופליגא דר' חייא בר אבא“. אָבער דעת חכמים איז לכו"ע אַז כלי זיין בטלין לימות המשיח, און דעריבער אַם יצא כסיף כו' — חייב חטאת.

און דער רמב"ם פסקנט⁶⁵ ווי די חכמים, וועלכע האַלטן לכל הדעות ניט ווי שמואל, כנ"ל.

ט. איז דער ביאור בזה: לכאורה, ווי זאָגט דער רמב"ם אַז בימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם און עס וועט ניט זיין קיין חידוש במעשה בראשית — ס'איז דאָך אַ עיקר מייג העיקרים⁶⁶ אַז עס וועט זיין תחיית המתים⁶⁷ (וואָס איז ביטול מנהגו של עולם און חידוש במעשה בראשית)?

בשלמא לויט די שיטות⁶⁸ אַז עולם התחי' איז עולם הבא (און דער תכלית

תשובות וביאורים (קה"ת, ברקלין, תשל"ד) ס"יא ע' 57 הערה 23. וש"נ.

63) ה"ל תשובה שם. פיה"מ סנהדרין שם. אגרת תחיית המתים (אות ר'). וראה עבודת הקודש חי"ב פמ"א בארוכה.

63*) עפ"י יומתק זה שהרמב"ם מפרט בפ"א שם (הובא לקמן בפנים סו"ד): „אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחי' מתים — כי נקט

*) אגרות קודש כ"ק אדמו"ר שליט"א כרך ב' ע' 10. המו"ל.

59) ה"ל שבת פ"ט היא (משיעורי הרמב"ם דשבוע זה (תשמי'ה) — בהחלוקה דג"פ ליום).

60) פיה"מ להרמב"ם סנהדרין שם בסוף הקדמתו.

61) ועד שהוכר בזה אין לו חלק לעוה"ב (משנה סנהדרין שם. רמב"ם ה"ל תשובה פ"ג ה"ו. ובפיה"מ שם ד"ה ועתה אחל: ואין דת ולא דבקות בדת יהודית למי שלא יאמין זה).

62) ראה ראב"ד ה"ל תשובה פ"ח ה"ב ובכ"מ שם. רמב"ן בשער הגמול. וכ"ה ההכרעה בתורת החסידות — ראה לקו"ת צו טו, ג. ש"ש סה, סע"ד. דרמ"צ י"ד, ב (וכ"ה האמת ע"פ הקבלה). וראה

ומחדש דברים בעולם או מחי' מתים וכיוצא בדברים אלו, אין הדבר כך⁶⁷ שהרי ר' עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה ה' והוא ה' נושא כליו⁶⁸ של בן כוזיבא המלך והוא ה' אומר עליו שהוא המלך המשיח⁶⁹, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות⁷⁰, כיון שנהרג נודע להם שאינו.

טערדיקן זמן⁶⁴ אין ימות המשיח גופא⁶⁵.

ו"ד. ועפ"ז איז מוכן וואס אין אַן פאנג פרק יב, ווען דער רמב"ם שרייבט „אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם“, ברענגט ער אויף דעם ניט קיין ראי' והוכחה, ווי ער ברענגט אין דעם פריערדיקן פרק⁶⁶ אויף דעם אז משיח דארף ניט באווייזן קיין אות ומופת

— וז"ל: ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים

67 ולכן שולל הרמב"ם (ע"פ הלכה זו) — מרז"ל בדבוקו ולא ה' מורח ודאין וקטלוהו (סנהדרין צג, ב), כ"א „שנהרג בעונות“ כדלקמן. וראה לקמן הערה 69.

68 המקור ע"ז — וכן מקור ההיתר לחכם גדול (רב מובהק דכל הדור ופרנס דכל הדור — ספרי ט"פ ברכה) — להיות נושא כלים — הרי יתרה מזו הנהגת דוד המלך (ש"א טו, כא). ולהעיר שה"ז מלחמת הצלה דכל ישראל ואהיק כו, וקרוב לומר שהי' פקודין בגוף המלחמה לבטל (הגזירות ו) הריגות שיהיו כמה בניי בחיים.

69 לא רק ב.חזקת משיח. וראה לעיל סוס"ד. 69 וראה גם רמב"ם הל' תעניות פ"ה ה"ג: ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח ונפל ביד הרומיים ונהרגו כולם.

בהשגת הראב"ד בהל' מלכים: והלא בן כוזיבא ה' אומר אנא הוא מלכא משיחא ושלחו חכמים לבדקו אי מורח ודאין או לא וכיון דלא עביד הכי קטלוהו' (סנהדרין צג, ב), ובניכ' שם (מגדל עוז, כסף משנה, רדב"ז (בתירוץ שני), לח"מ) תירצו שאגדות חלוקות הן, כי באיכ"ר (עה"פ בלע ה' ולא חמל — ב, ב, וכ"ה בירושלמי תענית פ"ד ה"ה) איתא — דלא כבגמ' — שאומות העולם הריגוהו ולא חכמים, והרמב"ם פסק כדיעה זו.

ואף דאפושי מחלוקת לא מפשינו, ובפרט מחלוקת במציאות — מי הרג את בן כוזיבא? י"ל דאין מחלוקת במציאות, לכונ' (גם לדעת

הכא כל הדברים שאכן יהיו טו"ס בימיה' (כמו שתי' תחיית המתים), אלא שכ"ז הוא ענין נוסף שיהי' בזמן לאחז' בימיה' גופא, ואיזו ענינו של המלך המשיח וימיה' בתקופה הא' בכפנים. ולהעיר מפרכי הצלחה להרמב"ם: וזאת היא ראי' גמורה על שתחיה' נתלית במשיח.

64 ומ"ש הרמב"ם כאגרת תחיית המתים שם: אלא יחי' את המתים בחפצו ורצונו כאשר ירצה ולמי שירצה או בימות המשיח או לפניו או כו' — אינו חולק על מרז"ל ככ"מ שתחיה' תהי' בזמן מסוים, כ"א כוונתו שביכולת ה' להחיות המתים (כאשר ירצה) בכל זמן שירצה, וכמובא בניד' וש"ס וכו'.

65 גם בשל"ה (כג, ב) ביאר שלדעת שמואל תהיינה ב' תקופות. אבל כתב „כי אפשר שכוונת שמואל הוא עד כלות אלף הששי הזה אבל אח"כ מודה ששמואל לכל מה שאמרנו“, היינו באלף הו' וממשיך „ואפשר אף באלף הששי מודה שמואל לכל מה שאמרנו כו' אמנם הנולדים בקדושה לא ישלט בהם המתים עוד . . . וכן המתים אשר יחי' בביאת משיח כו' אז ישארו חיים וקיימים“ (והוא דלא כדעת הרמב"ם).

אבל ע"פ המבואר כפנים מוכרח לומר שגם לדעת הרמב"ם תהי' תקופה הב' באלף הששי, ימיה' שבזמן הזה.

66 פ"א ה"ג.

(*) ולכן ה' נושא כליו, ולא משום שהי' אומר עליו שהוא המלך המשיח. ועפ"ז צ"ל בהמשך ל' הרמב"ם „והוא ה' אומר כו' ה"ז ענין נוסף.

(*) בדפוס רומי ר"מ הגויס. וראה לעיל הערה 5.

(*) ראה ג"כ וז"א קלט, א. וראה שם קלד, א.
(*) ואף שאמר ופליגא דשמואל, י"ל דפליגא ר"ל יש חילוק כי כל אחד מדבר ענין אחר (של"ה סו).
80.

אע"פ אז אין די צוויי פרקים רעדט דער רמב"ם זועגן צוויי באזונדערע ענינים: אין פרק יא וועגן מלך המשיח עצמו — וואָס ער וועט אויפטאָן און — אופן ביאתו; און בפרק יב — וועגן דעם מצב העולם בימות המשיח — רעדט ער אָבער בפרק יב וועגן דעם מצב העולם און ווי עס איז פאַרבונדן מיט ביאת המשיח,

ובמילא איז די ראי' שבפרק יא לגבי מלך המשיח כחה יפה אויך לגבי דעם וואָס ער רעדט אין פרק יב וועגן דעם מצב העולם בימות המשיח וואָס איז פאַרבונדן מיט ביאתו, ומהם — אז עולם כמנהגו נוהג,

— וואָרום אויב דער גדר פון „ימות המשיח“ וואָלט געווען ביטול מנהגו של עולם וחיידוש במעשה בראשית, וואָלט אויסגעקומען, אז דאָס איז ענינו של משיח — ביאתו של משיח ברענגט מיט זיך אז עס זאל זיין ביטול מנהגו של עולם וחיידוש במעשה בראשית, און דעמאָלט וואָלט מען געדאַרפט אַג"נעמען, אז „משיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם“, ובמילא איז דאָס די בחינה ובדיקה פון אמיתותו אז ער איז משיח (וויבאלד אז אין דעם באַשטייט חידושו, כנ"ל):

און וויבאלד אז דער רמב"ם איז מכריח (פון ר' עקיבא וכל חכמי דורו בשייכות לכן כוזבא) אז משיח דאַרף ניט מאַכן קיין אות ומופת, איז דערפון

גברא קטילא (ע"י פס"ד ב"ד) קטלו (כרדב"ז לעיל) ואולי יתירה מזה — כשאין ב"ד יכולים לקיים עונש שפסקו מקיימין אותו ע"י אחר (טושי"ע חו"מ סיב ובני"כ שם) — משא"כ להרדב"ז דקשה מגט, שאם הגויים מעצמן אנטוהו עד שכתב הואיל והדין נוהג שיכתוב הרי זה גט פסול"אף שלא בטל (רמב"ם הל' גירושין פס"ב).

ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת:

הגמ' (הראב"ד) נהרג לפועל ע"י אמות העולם: ולכ"י"ע (גם להרמב"ם**) היו מחכמי הדור שסברו שאינו משיח, וכמו ר' יוחנן בן תורתא שאמר לר' עקיבא: „עקיבא עולש שעבים בלחייך ועדיין בן דוד לא בא“ (ירושלמי ואיכ"ר שם) והם שלחו לבודקו אם הוא מורח ודאין, וכשראו שאינו מורח ודאין, ולפי דעתם (משא"כ לדעת רע"ק וכן פסק הרמב"ם) הי' סימן שאינו מלך המשיח, ומכיוון שעשה מלחמות עם העמים לפי שחשב שהוא המלך המשיח אף שלא מורח ודאין (כי סבר כר"ע) ונפלו רבים מבני' וכו' — יש לו דין רודף (ראה סנהדרין עג, א. ושי"ג) שצריך להרגו. אבל בפועל אוה"ע הרגוהו. ובסגנון לשון הרדב"ז שם: „ויש לפרש הא דאמרין בפרק חלק, כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין קטלוהו כלומר רפו ידיהם ממנו ובאר הגוים והרגוהו.....“

ומחלוקת הרמב"ם והראב"ד בזה היא.....: לשיטת הרמב"ם (ע"פ דעת רע"ק) שמשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים — הרי פשוט שנהרג לא מחמת שלא הי' מורח ודאין, שהרי גם מופת זה אינו צריך להראות (בתחילת ביאתו). ולכן כתב, שנהרג בנוגות. והראב"ד שפוסק (ע"פ הגמ' סנהדרין ודעת ר"י בן תורתא) שמשיח צריך לעשות אותות ומופתים מיד בתחילת התגלותו — ס"ל שנהרג מחמת שלא הי' מורח ודאין, ואע"פ שבפועל הרגוהו אוה"ע,

** ומ"ש הרמב"ם (בהל' מלכים) „ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח“ — עכצ"ל שכוונת הרמב"ם היא רק שבתחילה „דימו" כל חכמי דורו שהוא משיח, אבל אח"כ כמה מהם הסיקו שאינו משיח (כמפורש בחז"ל, ככפנים ההערה), אלא שהרמב"ם לא פסק כמותם.

גם י"ל שהרמב"ם ס"ל שרוב חכמי ישראל, או עכ"פ „גדולי החכמים“ (כלשונו בהל' תעניות שם) סברו כרע"ק, ולכן כתב „כל"„ ולהעיר שבא' מכת"י הרמב"ם, הלשון „ודימו הוא וחכמי דורו“, בלי תיבת „כל"„ (ע"ד לשונו בהל' תעניות שם).

*** ובתשובות וחי' מרב סעדי' אבן דנאן (נדפס בתשובות הרמב"ם פאר הדור ס"י רכה, ועוד: ור"ל אמרו בסנהדרין פ"ח שחכמי ישראל הרגוהו על שאמר שהוא משיח והוא לא הי' מזרע דוד. אבל ראה בהפטרות לרות ד.ו.

**** ראה ט"מ, דהא דאמרו בפרק חלק אחיא דלא כשמואל כו' ורבינו סובר כשמואל כו'.

וועלן זיין „פנויין בתורה וחכמתה . . ובאותו הזמן לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה כו' ולא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים וכו'" — (ועיקר⁷⁴) קיום המצות והלכות התורה איז אין אן עולם וואס כמנהגו נוהג.

יב. ע"פ כהנ"ל וועט מען אויך פאָר-שטיין שיטת הרמב"ם בשייכות די פאָר-שידענע פסוקים ומאמרי חז"ל וועגן די יעודים וכו' דלעתיד:

די יעודים און נבואות וועלכע ריידן וועגן משיח'ן גופא, וואָס ער וועט טאָן און וואָס עס וועט אַרויסקומען בעולם ע"י ביאתו — לערנט דער רמב"ם אַז זיי זיינען ניט קיין ענין פון ביטול מנהגו של עולם. און דערפאָר איז ער מפרש דעם פסוק „וגר זאב עם כבש גו", וואָס שטייט בהמשך צו „ויצא חוטר מגזע ישי גו"⁷⁵, אַז דאָס איז „משל וחידיה".

[און טייטשט אָפּ בפירוש וואָס איז דער משל וחידיה פון דעם פסוק „שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם" — ואע"פ וואָס ער איז ממשיך „וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים" און זאָגט ניט וואָס די נמשלים זיינען, אדרכה ער פירט אויס „ובימות המלך המשיח יודע לכל לאי זה דבר הי' משל" — וואָרום ער קומט (בעיקר) מסביר זיין אַז אין דעם פסוק וועלכער קומט בהמשך צו „ויצא חוטר גו" מבואר ענינו של משיח, אַז אידן וועלן

מובן ומוכת אַז ביאת משיח ברענגט ניט מיט זיך ביטול מנהגו של עולם⁷⁶.

יא. ועפ"ז איז פאַרשטאַנדיק, אַז דאָס וואָס דער רמב"ם איז מאַרין אין פרק יב בנוגע דעם מצב העולם בימות המשיח — איז דאָס אַלץ בנוגע דעם ענין וזמן אין ימות המשיח וועלכער איז פאַר-בונדן מיט מלך המשיח וביאתו.

דאָס הייסט: פריער — אין פרק יא איז דער רמב"ם מבאר⁷⁷ וואָס עס איז ענינו של מלך המשיח — „המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים כו", ער וועט ברענגען די שלימות אין מצות והלכות התורה⁷⁸.

דערנאָך — אין פרק יב רעדט דער רמב"ם ווי דער מצב העולם וועט זיין בהתאם לזה, ווי ער איז מסיים⁷⁹ אַז אידן

70) ומה שאע"פ כ מתחיל בפי"ב „אל יעלה על הלב שבימות המשיח כו" הרי מדייק וכתב (לא „אל יעלה על הדעת", ע"ד ה'ל' בפ"א שם, כ"א) „על הלב" — שאינו בא לשלול קס"ד בדעת שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, כ"א אף שבדעת, עד כמה ששכלו ודעתו משיגים מעלת וענין המשיח (ובמילא — דימות המשיח) — אינו שולט ומושל עד לביטול מנהגו של עולם, ככ"ז אפשר אשר מצד אה"ר ותשוקת הלב להמעלות ד'ישיביל . . ירום ונשא וגבה מאד" (ישעי' נב, ג). וראה רמב"ם ה'ל' תשובה פ"ט ה"ב ולקמן כאן. שער האמונה לאדמהאמצ"פ פ"ז וילך. ביאוה"ז כב, ג) יעלה על לבו שיבטל דבר ממנהגו של עולם. וג"ז בא לשלול. ואכ"מ.

71) ה"א.

72) ראה בארוכה לקו"ש ח"ח ע' 277 ואילך.

ישי"ג.

73) פ"ב הי"ד-ה.

(*) ולהעיר שבכת"י ח"מן גם כאן הלשון „על הדעת".

74) להעיר משני הפירושים בענין: והנשיאים הביאו (יומא עה, ט"א). תיב"ע ויקהל לה, כו (רבינו בחיי שם). פרש"י שם מספרי נשא ז, ג. ועוד: חטים שירדו בעבים (מנחות סט, ב. רש"י ותוס' שם). ועוד. 75) ישעי' יא, א ואילך.

די גמרא אין כתובות, עתידין כל אילני סרק שבא"י שיטענו פירות, וואס ווייזט אז דאס איז ניט קיין ענין טבעי, נאר אז ענין מיוחד, און אין א"י דוקא, רעדט וועגן דער ערשטער תקופה, וואס דעמאלט — לדעת מ"ד זה בכתובות — וועט זיין א חידוש (נס) אין ארץ ישראל,

אין תו"כ וואו עס שטייט סתם, אף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות, אז אזוי וועט זיין דער טבע פון די אילנות און — בכל העולם, רעדט זיך וועגן דער צווייטער תקופה אין ימות המשיח, וואס דעמאלט וועט זיין א שינוי של חידוש במעשה בראשית, במילא וועט ווערן דער טבע (אויך) פון דעם אילן סרק להוציא פירות.

יד. ועפ"ז מובן אז ס'איז ניט קיין סתירה פון דברי הרמב"ם אז, אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכותו בלבד, וואס גייט אויף דער ערשטער תקופה פון ימות המשיח, צו זיין פסק אז „כל הנביאים כולן (לא) ניבאו (אלא) לימות המשיח וכו' — וואס גייט אויף דער שפעטערדיקער תקופה אין ימות המשיח.

און ס'איז אויך מובן זיין פסק אז היוצא בכלי זיין בשבת חייב חטאת, ווייל דעם פסוק „וכתתו חרבותם לאתים“, וואס רעדט וועגן דעם מצב בעולם וואס וועט זיין לעתיד לבא, לערנט דער רמב"ם כפשוטו, און ניט דרך משל בלבד — און דאס וועט זיין אין דער שפעטערדיקער תקופה פון ימות המשיח. און היות אז כלי זיין בטלים אין יענער תקופה (עכ"פ) פון דער גאולה, איז עס

ניט האבן קיין בלבולים פון אוה"ע ובמילא „היו פנויין בתורה וחכמתה“ כו"פ⁷⁶;

משא"כ די פסוקים און מאמרי רז"ל וועלכע ריידן ניט בהמשך צו משיח וביאתו, נאר וועגן נבואות וייעודים וואס וועלן זיין לעתיד לבא, כולל די אויבן-דערמאנטע: „השבתי חי' רעה מן הארץ“ און מרז"ל הנ"ל אז אילני סרק עתידים להיות עושים פירות — איז דער רמב"ם טאקע מפרש אז זיי זיינען ניט קיין משל נאר כפשוטם, און דאס וועט זיין אין א שפעטערדיקער תקופה (תקופה אין ימות המשיח גופא)⁷⁷.

יג. ע"פ הנ"ל וועט מען אויך פאר-שטיין דעם חילוק צווישן דעם מאמר אין תו"כ און די מימרא אין כתובות:

76 ולהעיר מדיק לשון הרמב"ם, וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח (ולא ימיות המשיח) הם משלים.

77 ומה שהרמב"ם כתב בפירוש המשניות (סנהדרין בהקדמה לפ' חלק) דמחז"ל שבת (ל, סע"ב) עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, הפי' „לפי שבנ"א אומרים כשימצא אדם דבר מוכן ומזומן פלוני מצא פת אפוי ותבשיל מבושל . . . ולכן קצף החכם הזה שאמר המאמר הזה על תלמידו כשלא הבין דברו וחשב שהוא על פשוטו והשיבו כפי השגתו ולא היתה אותה התשובה תשובה האמתית והרא"י על שלא השיב לו על אמתו — מה שהביא רא"י אל תען כסיל כאולתו. — שמפרש דלא כפשוטו, אף שבפשטות מזה שאחוי ל"י ר"ג משמע שכוונתו כפשוטו —

כי הכתוב „הי פיסת בר בארץ“ (תהלים עב, טז) שממנו למדו ש, עתידה כו"י — כא בהמשך להכתוב (שם, א) לשלמה אלקים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך דקאי על מלך המשיח. ועד"ז הוא בנוגע לשאר המימרות בשבת שם לפניו — אף שבכולם אחוי ל"י (שמשמע שהכל כפשוטו), כי בכל הפסוקים מדובר בהמשך לביאת מלך המשיח והגאולה שעל ידו, ולא סתם תיאור מצב שיהי' בעולם בפ"ע.

78 משא"כ בתקופה הא' דימיה"מ, אף שגם אז, לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה (רמב"ם הלי' מלכים ספ"ב) — אין רא"י שכלי זיין יבטלו, כי אם,

כו" (כנ"ל ס"ח), פסקינעט ער⁸¹: „אמרו חכמים מקום שבע"ת עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו”.

וע"פ הנ"ל איז מובן. ווייל דאס וואס רחב"א אר"י האלט אז צדיקים גמורים זיינען גרעסער ווי בע"ת — איז דאס לשיטת⁸² אז אויך בתחילת ימות המשיח וועט זיין ביטול מנהגו של עולם און אויף דעם „נתנבאו כל הנביאים”;

אבער לשיטת הרמב"ם אז בתחילת ימות המשיח איז עולם כמנהגו נוהג — איז דאס ניט מכריח אז צדיקים גדולים מבעלי תשובה⁸².

טז. לאחר כ"ל הנ"ל איז אבער נאך אלץ ניט מוסבר: וויבאלד אז דער גדר פון ימות המשיח (וואס קומט בהמשך צו ביאת המשיח) איז (לדעת הרמב"ם) פארבונדן מיט דעם וואס עולם כמנהגו נוהג — פארוואס איז מוכרח אז בימות המשיח גופא זאל זיין נאך א תקופה וואס דעמאלט וועט זיין ביטול מנהגו של עולם? און (— ועיקר) וואס איז די סיבה נפלאה, וועלכע וועט שאפן און ברענגען א חידוש נפלא — די הנהגה פון דער צווייטער תקופה?

וועט מען דאס פארשטיין בהקדם וואס דער רמב"ם שרייבט אין אגרת תחיית המתים שלו⁸³, אז דאס וואס ער האט מפרש געווען די יעודים דלעתידי (וגר זאב עם כבש וכיו"ב) אז זיי זיינען „משל וחידה” — „אין דברנו זה

א באווייז אז כלי זיין, זיינען ניט קיין תכשיטין.

טו. ע"פ הנ"ל איז פארענטפערט נאך אז ענין:

אין דער גמרא הנ"ל (כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח כו') ווערט געבראכט בהמשך לזה: ואמר ר' חייא כו' כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלקים זולתך. ופליגא דר' אבהו דא"ר אבהו מקום שבעלי תשובה עומדין⁷⁹ צדיקים גמורים אינם עומדין⁸⁰.

און וויבאלד אז אין גמרא ווערן ביידע מימרות פון רחב"א אר"י געבראכט בהמשך זו לזו — איז משמע אז זיי זיינען שייך איינע צו דער צווייטער. ד.ה.: לשיטתו אז „כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח כו'”, דארף מען אויך זאגן אז „כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבע"ת כו'” — ניט ווי ר' אבהו (און ניט ווי שמואל).

געפינט מען אבער אז דער רמב"ם, כאטש ער זאגט „אמרו חכמים כל הנביאים כולן לא ניבאו אלא לימות המשיח

שמכיון „שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכל המעדינים מצויין כעפר” (כהמשך לשון הרמב"ם שם) לא יהי' רעב ומלחמה” בפועל, אבל לא שישתנה טבע בנ"א, ויבטלו הכלי זיין. ולהעיר מ'קומו נא הנערים וישחקו לפנינו” (ש"ב ב, יד) — בכלי זיין (חרב) אבל באופן של שחוק (לראות מי מלומד בשימוש בחרב יותר, ועד שפך דם) ולא מלחמה (מצודי שם ועוד). וראה כלים רפכ"ד.

79 וי"ל דלר' אבהו עין לא ראתה אלקים זולתך

— על בע"ת נאמר.

80 גירסת הרמב"ם (הל' תשובה דלקמא בפנים): אין צדיג יכולין לעמוד. וכי' בנדיקס ברכות שם מ'גליון, ובכ"מ בדא"ח. צ"ג אין יכולין לעמוד שם).

81 הל' תשובה פי"ז הי"ד.

82 טעמו של הרמב"ם לפסוק כרב אבהו (וכן מובא בפשיטות בכמה מקומות בדא"ח) — ראה לקו"ש חיד"ע 361 ואל"ך.

83 אות ר'.

שטייט אז דער מקדש השלישי איז „בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבוא משמים“⁹², און אין אנדערע ערטער שטייט⁹³ (און אזוי פסק'נט דער רמב"ם⁹⁴) — אז משיח בונה מקדש:

דאָס איז תלוי אין די צוויי אופנים הנ"ל אין דער גאולה, אַז אויב „זכו" איז „יגלה ויבוא משמים“, משא"כ אויב לא זכו וועט זיין דער בנין בידי אדם⁹⁵ (ע"י משיח⁹⁶).

און דאָס וואָס דער רמב"ם פסק'נט בס' היד, ספר הלכות הלכות, אַז עס וועט ניט זיין קיין ביטול דבר ממנהגו

החלטיי⁹⁷ כו' שהם משל", און עס קען זיין אז זיי זאלן נתקיים ווערן כפשוטם⁹⁸.

ולכאורה: לפי הנתבאר לעיל (סעיף יא"ב) איז דאָך מוכרח צו לערנען אז די יעודים וואָס ריידן בשייכות צו משיח וביאתו זיינען ניט קיין ביטול דבר ממנהגו של עולם — ווייל דער גדר פון משיח איז צו אויפטאָן אין דעם עולם ווי ער איז „כמנהגו נוהג" דוקא (כנ"ל)?

י. ויש לומר הביאור בזה:

עס איז ידוע וואָס די גמרא⁹⁹ זאָגט לגבי די סתירת הפסוקים „כתיב" וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתה וכתיב¹⁰⁰ עני ורוכב על חמור, זכו עם ענני שמיא לא זכו עני ורכב על חמור" (ועד"ז פאָר-ענטפערט די גמרא¹⁰¹ די סתירות אין אַנ-דערע פסוקים כיו"ב).

דערפון איז מובן לגבי אנדערע ענינים שבימות המשיח, אַז בשעת אידן זיינען אין אַ מצב של „זכו", וועלן אַלע ענינים זיין דעמאלט באופן אחר לגמרי, אופן נסיו¹⁰².

[וואָס דאָס איז איינער פון די אופני התיווך אין דער פלוגתא בנוגע בנין המקדש דלעתיד: בכמה מקומות¹⁰³

ומסיים „וכן מפרש במדרש תנחומא" (ו"ל שהכוונה לתנחומא פקודי יא). זח"א כח, א. ח"ב נט, סע"א. קח, סע"א. ח"ג רכא, א. ל"ש תהלים רמז תתמא כסופו, תתמח כסופו. וראה תנחומא (באבער) בראשית יז (כסופו).

92) ל' רש"י סוכה שם.

93) ירושלמי מגילה פ"א ה"א. ויקר' פ"ט, ו. במדב"ר פ"ג, ב. וראה גם ירושלמי פסחים פ"ט ה"א (תוספתא פסחים פ"ח, ב) — לגי' ופי' המניח מצוה שם.

94) הל' מלכים רפ"א ובסופו.

95) עפ"ז מתורצת ג"כ הדיעה הנ"ל שהמקדש יגלה ויבוא משמים, ולכאורה: הרי מסופר במדרש (ב"ר ספס"ד) ש. בימי ריביח גזרה מלכות הרשעה שיבנה ביהמ"ק והשיבו כו' והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכם כו' כדי לבנות ביהמ"ק (ולא ציפו שיגלה ויבוא משמים) — ותמוה דעה הנ"ל, שה"ז מעשה רב שיבנה בידי אדם (וראה גם מנ"ח מצוה צה) —

אלא דבימי ריביח ה"י מצב דלא זכו (וכדמוכח מזה גופא שהיו זקוקים לזה שתגור מלכות הרשעה), ולכן ה"י ביהמ"ק בננה ע"י בניא דוקא.

96) כלשון הרמב"ם שם. והוא דעת ר' אליעזר בויק"ר ובמדב"ר שם — משא"כ בשאר מקומות הנ"ל (הערה 93) לא נאמר שיה"י ע"י משיח דוקא. ובזה מתורץ זה שבימי ריביח רצו לבנות ביהמ"ק בלא משיח — כי זה שמשח (דוקא) יבנה ביהמ"ק הוא חידוש התלמיד ותק — ר"א שה"י לאחר זמן ריביח.

84) כ"ה בתרגום קאפח. ובתרגום ר' שמואל אבן חיבון „אין דברנו זה גזירה".

85) עיי"ש בפרטיות.

86) סנהדרין צה, א.

87) דניאל ז, יג.

88) זכר"י ט, ט.

89) סנהדרין שם.

90) ראה כו"פ (ויד' סק"י סוף בית הספק): אוצר כלום לע"י סנהדרין שם — שבזה תלוי ג"כ אם אליהו בא מאתמול לפני ביאת המשיח. וראה רמב"ם הל' מלכים פ"יב ה"ב.

91) פירשי סוכה מא, סע"א. ר"ה ל, סע"א. וכ"ה נתוס' סוכה שם. שבועות טו, ריש ע"ב ד"ה אין,

אז דער אויבערשטער וועט באווייזן נסים וכו' אויף צו ארויסווייזן די הוספה החביבות און מעלה פון אידן.

[ועד"ז בנוגע דעם תיווך הנ"ל בבנין המקדש דלעתיד: דער פירוש בזה איז (ניט אז דער „משיח בונה משמים" איז בסתירה צו „משיח בונה מקדש", נאר) — אז מצד גדר ההלכה איז דער ענין פון בנין ביהמ"ק א חיוב מצוה אויף אידן, וכמש"נ ועשו לי מקדש" און דערפאר פסקינ'ט דער רמב"ם אז משיח — וואס דורך אים „חוזרין¹⁰⁰ כל המשפטים בימיו כשהיו מקודש" און מונין מלך (און דערנאך) בונה ביהמ"ק¹⁰¹ — מלך המשיח וועט דורכפירן די מצוה פון בנין ביהמ"ק;

און דער מצב פון „זכו" טוט אויף א הוספה, אז אין דעם „מקדש דלמטה" יבא און זאל זיך „אנטאן" דער „מקדש דלמעלה", „יבא ויגלה משמים"¹⁰²].

יט. ועפ"ז איז מובן דער הכרח אויף דער צווייטער תקופה בימות המשיח — ווארום לאחרי ביאת המשיח (באיזה אופן שהיא), וויבאלד אז אידן וועלן דעמאלט ניט האבן קיין „נוגש ומבטל"¹⁰³ ש „אינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן"¹⁰⁴, ואדרבה — מ'וועט זיין „פנויין בתורה והכמתה"¹⁰⁵ ביז אז אפילו „עסק כל העולם" (כל

של עולם — איז עס ווייל דער ענין פון משיח וביאתו והגאולה בכלל — איז א הלכה, הלכה ברורה ופסוקה. און אזוי איז אויך דער אופן אין דעם, אז ער איז ניט תלוי באופן דמעשה בנ"א (משא"כ הגאולה באופן דארר עם ענני שמי" וכיו"ב — וועלכער איז תלוי אין דעם אז ביי אידן איז א מצב פון „זכו" — וואס איז ניט ברור ופסוק, ווייל הכל בידי שמים חוץ מיר"ש" והרשות לכל אדם נתונה כו'⁹⁸),

און דעריבער איז דער רמב"ם מתאר די גאולה אין דעם אופן ווי ס'איז א הלכה, מוכרח צו זיין (אומאפהענגיק פון דעם מצב פון אידן).

יח. בעומק יותר: דאס וואס דער רמב"ם איז מתאר די גאולה באופן אז עס וועט ניט זיין קיין ביטול דבר ממנהגו של עולם איז (ניט ווייל דער רמב"ם איז מתאר די גאולה אז זי וועט קומען באופן של לא זכו ח"ו, נאר) ווייל דער רמב"ם לערנט, אז דאס וואס חז"ל זאגן אז ווען ס'איז א מצב פון „זכו" וועלן זיין כו"כ עילויים מיט א הנהגה נסית כו', איז דאס אז ענין נוסף אויף עצם גדרו של משיח.

דאס הייסט: מצד גדרו של משיח וביאתו — איז דער סדר פון „עולם כמנהגו נוהג", ווייל דער אויפטו פון ביאת המשיח בהלכה איז — וואס דורך אים וועט זיין די שלימות פון קיום מצות והלכות של תורה (וואס איז פארבונדן מיט אן עולם וואס „כמנהגו נוהג").

נאר בשעת אידן זיינען אין א מצב נעלה פון „זכו", וועט זיין אן ענין נוסף,

99) ראה רמב"ם הל' ביהב"ח בתחלתו: ועשו לי מקדש כו' בנין העתיד להבנות כו'.

100) רמב"ם הל' מלכים רפ"א.

101) רמב"ם הל' מלכים בתחלתו. וראה לקו"ש חט"ז ע' 304 והערה 49 שם.

102) ראה גם לקו"ש ח"ה ע' 418 ואילך ובהנסמן שם.

103) רמב"ם הל' מלכים פ"ב ה"ד.

104) רמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב.

97) ברכות לג. ב.

98) רמב"ם הל' תשובה רפ"ה.

וביאתו ע"פ הלכה — איז ער מסביר ווי דער מצב העולם וועט זיין אין א זמן (ו)אופן פון „עולם כמנהגו נוהג“ (בהתאם צו ענינו וגדרו של משיח);

אבער אין אגרת תחיית המתים איז ער מוסיף (ביאור בספר היד) אז „אין דברנו זה החלטי“ — ווייל ווען עס איז א מצב פון „זכו“ נאך זייענדיג אין גלות, וועט בפועל זיין — גלייך בתחילת הגאולה — די הנהגה מיוחדת מלמעלה, די הנהגה פון ביטול מנהגו של עולם וכימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות¹⁰⁷.

(משיחות חודש ניסן תשל"ג)

האומות) וועט זיין „לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים כו' כמים לים מכסים“¹⁰⁵ — וואָס דאָס איז די שלימות המצב פון „זכו“ — וועט דאָך דאָס ברענגען מיט זיך בהכרח די (צווייטע) תקופה (אין ימות המשיח גופא), ווען עס וועט זיין ביטול מנהגו של עולם, די הנהגה נסית (כולל דעם ענין היסודי — כלשון הרמב"ם¹⁰⁶ — תחיית המתים).

און דערפאר: אין ספר היד, וואו דער רמב"ם איז מסביר דעם גדר פון משיח

(105) רמב"ם סוף הל' מלכים. וראה לקמן ע' 246 ואילך.

(106) פיה"מ בהקדמתו לפ' חלק: הוא יסוד מיסודי משה רבינו ע"ה. ובתרגום קאפח: מיסודות תורת משה רבינו. וראה לעיל הערה 61 המשך לשונו.

(107) מיכה ז, טו. וראה זח"א השמטות סכ"ה. אה"ת להצ"צ (נ"ך כרך א') ע' תפו סק"ז-ח.